

Bodor Anikó: Széles a Duna. Kupuszinai népdalok. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Németh István. A helytörténeti bevezetőt írta és a nyelvjárási szövegeket ellenőrizte Silling István. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék. 479 p., 230 kotta, 2 CD melléklet.

Paksa Katalin

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Forum Könyvkiadó együttműködésében számos kiváló népzenei kiadvány látott napvilágot. Ennek a vonulatnak legújabb darabja egy nyelvjárását és viseletét tekintve különleges falu – Kupuszina – zenei monográfiája.

A szerző, Bodor Anikó, 1997 és 2008 között a vajdasági magyar népdalok összkiadásán dolgozott, és négy kötetet adott közre szövegműfajok szerinti csoportosításban (lírai dalokat, balladákat, betyár- és pásztordalokat, párosítókat és lakodalmasokat, gyermekjátékokat). Nagyszabású munkája során gyakran találkozott kupuszinai dalokkal, és egyre inkább meggyőződött arról, hogy e település zenefolklórja kivételes figyelemre érdemes. Az itteni anyag annyira megragadta, hogy külön is számon tartotta, sőt monografikus kiadását is előkészítette. A dalokat zenei jellemzőik alapján sorba rendezte, jegyzetekkel látta el, a kották egy részét grafikáztatta. Bodor Anikó azonban 2010-ben eltávozott közülünk. Hagyatékának gondozását a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet vállalta, és nemcsak megőrzését tekintette feladatának, hanem közzétételét is szorgalmazta. Így kerülhetett sor ennek a könyvnek a megjelenésére.

Elszórtan, más dalok közé illesztve korábban is kinyomtattak kupuszinai dalokat, többek között Kiss Lajos „Délvidéki daloskönyv” című gyűjteményében, „A Magyar Népzene Tára” köteteiben, a „Magyar Népzenei Antológia”-ban, Bodor Anikó „Vajdasági magyar népdalok” sorozatában. (Ezekben a munkánkban a helység 1904–1918 között használt hivatalos „Bácskertes” neve van föltüntetve, amit azonban a lakosok nem használnak.) Mindegyik publikált dal érdekes és értékes (több közülük a népi énektanításban, a népzenei mozgalomban is meghonosodott), teljes, átfogó képet azonban természetesen nem nyújthattak a falu zenei hagyományáról. Kötetünkben ezek a dalok most együtt szerepelnek (a korábbi megjelenések helyéről a dalok forrásjegyzéke ad tájékoztatást), kiegészítve a terjedelmes, mindeddig kéziratban lévő anyagot (beleértve a 2010. utáni gyűjtéseket is).

A monográfia elkészítését nagy időszávet magában foglaló – 1942 és 2014 között folytatott – gyűjtőmunka előzte meg. A gyűjtők foglalkozása népzene-, néptánc-, néprajzkutató, helytörténész, tanár, koreográfus, zeneszerző, rádiós, néptánc csoport- és népdalkör vezető, tánc házas zenész, közülük többen helybeliek. A kötet két szerkesztője szintén részt vett a legutóbbi gyűjtésekben, helyszíni tapasztalataik, személyes élményeik bizonyára segítették őket a sajtó alá rendezésben. Bodor Anikó, aki 1972–2006 között maga is gyűjtött Kupuszinán, monográfiájához természetesen igyekezett az elérhető összes dalt összeszedni, a népzeneidegen dalokkal azonban – korábbi gyakorlatát követve – nem foglalkozott „mert a hagyomány keretén zömmel kívül esnek” („Vajdasági magyar népdalok” III. 11).

A dalok sorrendjének kialakításával, a dallamok rendszerezésével elsősorban zenei összefüggéseket kívánt megmutatni, és ezáltal sajátos stílári és történeti folyamatokra, kapcsolatokra derített fényt. Gyűjteményét a kötetlen szerkezetű, ütem páros felépítésű gyermekdalokkal indítja. A kötött szerkezetű (strofikus) dalokat Bartók Béla nyomán három csoportban tárgyalja: először népzenei ősrétegét, a régi stílust, majd népzenei „jövövény

rétegét”, az ún. vegyes osztályt, végül az új stílust. Bevezető tanulmánya átfogó ismertetés és értékelés a település dallamvilágáról. Megállapítja, hogy Kupuszinán kevés régi stílusú dalt tudnak, de bizonyos típusok ma is népszerűek. A falu repertoárjának zömét a jövevény réteg és az új stílus alkotja. Régies vonásként mutat rá, hogy az új stílus típusainak száma a jövevény rétegével azonos, az új stílusban pedig többséget alkotnak azok a (régiesebb) dalok, amelyeknek szélső sorai kis ambitusúak. (Sajnos a dallamgyűjteményben a „Kis ambitusú dalok” cím a 249. oldalon és a „Nagy ambitusú dalok” cím a 329. oldalon hibás, mivel ezek a kritériumok nem a teljes dallamokra, hanem csak első és utolsó soraikra vonatkoznak. Helyesen így lenne: „Dalok, kis/nagy ambitusú szélső sorokkal”). Arra a merész következtetésre jut, miszerint: „úgy tűnik, mintha Bácskertes népzenei életében ’új stílus előtti állapotok’ uralkodnának”(24. o.). Régies vonás az is, hogy más vidékektől eltérően itt az alkalomhoz kötött dalok aránya nagyobb (vö. Műfajmutató), mint az alkalomtól függetleneké.

Bodor Anikó összegző jellemzését nagy anyag elemző vizsgálatára alapozta. A kötet 230 kottájában 544 dallamváltozat van összesűrítve, ami szemléletesen jeleníti meg a szájhagyományban élő népzene létezési módját, a variálást. Egy-egy dal után gyakran több, sőt néha 6–7 énekes neve is olvasható, akik azonos módon vagy több-kevesebb hangvariánssal, esetleg más versszakokkal vagy egészen eltérő szövegekkel tudták. Felsorolásuk a tudományos pontosság követelményének tesz eleget, egyúttal pedig a dal hagyományba ágyazottságának mértékét is megmutatja. Néhány adatközlő neve kiugróan sokszor fordul elő, ami a kiváló énekeseknek a hagyomány fenntartásában játszott meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet. (Ezzel kapcsolatban érdemes fellapozni az Előadók jegyzékét is.)

A olvasót bizonyára az érdekli elsősorban, hogy a kupuszinai népzene mennyiben rendelkezik sajátos vonásokkal. Nos, kevés olyan falu létezik a magyar nyelvterületen, amely kizárólag helyben ismert dallal dicsekedhet, de Kupuszina ilyen. Csak itt találták meg a gyűjtők a „Kurta farkú fecske” kezdetű dalt (15–17. sz.) és a „Reggel van, harmat” kezdetű, lakodalmi éneket (29. sz.). Egyedi dallamtípusok ezek, ugyanakkor szervesen illeszkednek zenei anyanyelvünkbe, az előbbi a nagyívű, ereszkedő, régi stílusba, az utóbbi a „Rákóczi-nóta” dallamkörébe – sok-sok más dallal együtt.

A lakodalmi gyertyás tánc „Hej, madár, madár, cinegemadár” kezdetű dallamának különlegessége (51. sz.), hogy a falu közelebbi és távolabbi környezetéből, vagyis mind az Alföldről, mind a Dunántúlról „hiányzik”, a Felföldön viszont rendkívül sok változata él. Bodor Anikó szerint „egyetlen olyan dallamörökségnek tekinthetjük, amelyet a kupuszinaiak hajdani településhelyükről hoztak magukkal 250 éve.”

Bár Kupuszina az alföldi népzenei dialektus-területhez tartozik, népzenejének sajátos színezetet kölcsönöz néhány régi dallam dunántúli kapcsolata, mely szintén településtörténeti okokkal, illetőleg a Dunántúl viszonylagos közelségével magyarázható. Ilyen a nagyívű, ereszkedő, refrénes dal, a „Kis kertemben a viola” (18. sz.), a pentaton, kvintváltó „Hej, Dunáról fúj a szél” (21. sz.) és a „Rákóczi-nóta” dallamkörébe tartozó „Elszegédtem bérésnek”, meg a „Ha mindég így lenne” kezdetű dal (30, 31. sz.).

Kupuszina zenei életében igen jelentős helyet foglalnak el az egyházi népénekek, melyek nemcsak a templomban hallhatók, hanem házi ájtatosságokon, búcsújáráskor, sőt kalendáriumi népszokások keretében is. (A naptári ünnepekhez és az emberélet fordulóihoz tartozó szokásokról Silling István helytörténeti bevezetőjében olvashatunk). A tagabb

értelemben vett népzene körébe soroljuk őket, hiszen olyan szájhagyományban élő dallamokról van szó, amelyeknek eredete kapcsolatban áll az írásos kultúrával, a szövegeket pedig nem ritkán énekeskönyvek, ponyvanyomtatványok, kéziratok füzetek segítségével idézik föl. Csoportos megszólalásukat általában előénekesek irányítják, olyan jó hangú, a helyi szokásokban otthonos, olvasásban is kellően járatos férfiak, mint Buják Mihály (született 1894-ben), Gábor József (született 1898-ban) és Dienes Pál (született 1933-ban). 16–17. századi, köztük népzenei sirató stílusával is rokonságot tartó egyházi népénekek alkotják a hagyomány egyik legszebb, legmegindítóbb dallamcsoportját (pl. 58, 61, 63, 75, 80, 82, 92, 93, 100, 101, 103, 105, 109–111. sz.). Többségük halottas ének, régebben a temetést megelőző napon, házaknál tartott virrasztóban szokták elővenni őket, vagy nagybőjt idején hangzanak el.

Az olvasónak bizonyára feltűnik, hogy ugyanaz a népének-dallam többféle vallásos szöveggel fordulhat elő. Ennek oka az úgynevezett „ad notam” technika, mely ismert dallamokat társít egyházi énekeskönyvben, aprónyomtatványokon megjelent vagy kézzel másolt szövegekkel. A „nótautalás” gyakorlata fontos szerepet játszik a régi dallamok életben tartásában. Egy 16. századi dallamhoz pl. hat különböző (de minden esetben szomorú tartalmú) szöveg társul: gyászdal Jézus halálára, Mária-siralom, nagypénteki ének, bőjti ének, virrasztó fiatal lány és kisgyermek halálára (111. sz.). A 17. századi „Rákóczi-nóta” dallama mint szentségi ének, bűnbánati ének és Szent Annát köszöntő ének használatos (87. sz.). Egy 18. századi dallam halottas- és búcsúének (81).

A 19. század utolsó harmadában fejlődött ki a magyar népzene új stílusa. Új stílusú dalok éneklésére bármilyen alkalom megfelelő: hétköznapi, vasárnap, mindenféle társas összejövetel, multság, bál, lakodalom; hangszeres előadásban pedig táncot, leginkább csárdást kísér. Annál meglepőbb, hogy ebbe a kifejezetten profán dalanyagba vallásos szövegű egyházi énekek is besorolhatók – viszonylag nagy számuk kupuszinai jellegzetesség. Eredetük különféle: régi, 16–17. századi népénekek, melyek visszatérő szerkezetűvé alakultak át a modern, megváltozott ízlés ösztönzésére (pl. 175–177. sz.), 18. századi dallamok, melyek mintegy az új stílus előzményeként ahhoz hasonló formát valószínűsítenek meg (pl. 223–226, 230. sz.), továbbá a 19. századi népies daltermés mintájára képződtek (pl. 179, 227–229. sz.). Az új stílus „profán” dalaitól eltérően ezek az énekek kalendáriumi népszokáshoz is kapcsolódhatnak (szenteslád-járáshoz: 225. sz., névnapköszöntéshez: 227, 230. sz.), és terjedős, vallásos ponyvai szövegeket is szívesen illesztenek hozzájuk.

Az új stílusú dallamok szövegállománya döntő többséggel lírai: általában szerelmi dal, katonai- és mulató nóta. Mellettük balladák is elő-előfordulnak, Kupuszinán azonban arányuk nagyobb a szokásosnál. Ezek zömmel a műfaj legújabb, 19–20. századi termései: betyár- és ponyvaballadák (pl. 123 D, J, 124, 125, 132, 138B, C, 140, 196. sz.). Sőt két középkori eredetű ballada is kapcsolódik új stílusú dallamhoz, egyik a „Megszólaló halott” (166. sz.), mely alkalmi ráhúzás katonanótából kialakított lakodalmas dallamra (167. sz.), másik a „Halálra táncoltatott lány” (133–135. sz.), melynek dallama az új stílus korai szakaszában keletkezett.

Kupuszina énekes hagyományának gazdagsága nem független a népzene magas helyi presztizsétől. Ehhez bizonyára hozzájárult az 1930–40-es évek Gyöngyösbokréta mozgalma, melyben a falu saját táncsoporttal vett részt. Mára a zenei élet hagyományos közösségi formái itt is jobbra megszűntek, de más, megváltozott módon használják, sőt terjesztik dalaikat (pl. a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület három műsoros kazettát adott ki 1988–

1990 között „Kupuszinai lakodalom”, „Kupuszinai vidám népdalok” és „Karácsonyi énekek” címmel). Énekeseik-táncosaik a kezdetek, 1977 óta nagy sikerrel szerepelnek a vajdasági magyar népzenei- és néptáncgyűttesek „Durindó” és „Gyöngyösbokréta” elnevezésű évenkénti találkozóján. A „Durindókon” készült felvételekből ad ízelítőt a könyvhöz mellékelt 2. CD, a Krajcárka népdalkör és Csizmadia Anna, a 2012-ben megrendezett „Fölszállott a páva” budapesti népzenei vetélkedő kupuszinai győztese énekével.

A kupuszinai dalok népszerűsítésén, hiteles előadásuk biztosításán Bodor Anikó sokat fáradozott. Személyes tanácsait most már ennek a könyvnek kell pótolnia, melynek eredeti népzenei felvételeket és a helyi hagyományőrző tánc- és énekcsoport, valamint fúvószenekar felvételeit tartalmazó 1. CD mellékletéről a dalok nagy része meghallgatható, és akár hallás után megtanulható. Bodor Anikó életművében a hagyományápolás-népművelés és a tudományos kutatás egyenlő súllyal van jelen. Posztumusz könyve szintén ezt a kettősséget mutatja: zenei falumonográfia összefoglaló értékeléssel, az egyes dalokhoz írt jegyzetekkel, irodalmi utalásokkal, bibliográfiával, forrásjegyzékkel, zenei mutatókkal – és azzal a nem titkolt céllal, hogy „a jellegzetes helybeli dallamtermést a közéletbe visszaszármaztassa”.